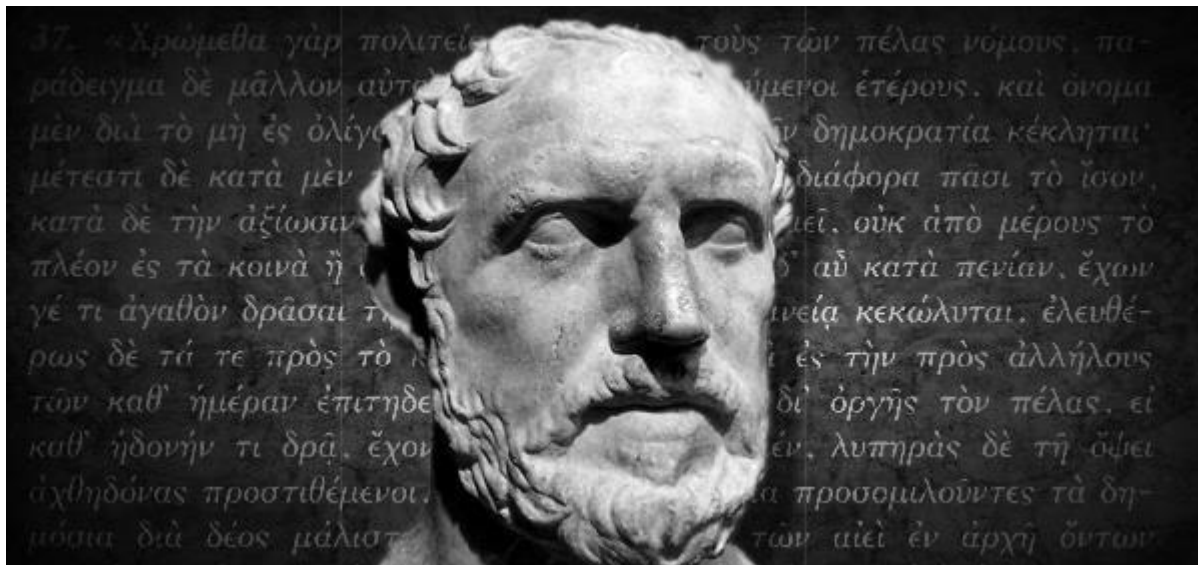

ΘΟΥΚΥΔΙΔΟΥ ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ

Τι πρέπει να ξέρετε για τις Παγκύπριες Εξετάσεις

Μηδεια
ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 34

Ποιο το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο της εποχής που εκφωνήθηκε ο Επιτάφιος του Περικλή;

Ο Επιτάφιος λόγος του Περικλή εκφωνείται κατά το πρώτο έτος του Πελοποννησιακού πολέμου προς τιμή των πρώτων πεσόντων.

Ποια τα κύρια στάδια της ταφής;

- 👉 Έκθεση των οστών [τέφρα και υπολείμματα οστών] στην Αγορά πάνω σε ξύλινη εξέδρα για δύο μέρες [ο καθένας, αν θέλει, φέρνει δώρα στο νεκρό συγγενή του].
- 👉 Μεταφορά οστεοθηκών σε κυπαρισσένιες λάρνακες με άμαξες [μία λάρνακα για κάθε φυλή ⇨ 10 λάρνακες].
- 👉 Ένα φέρετρο άδειο το μεταφέρουν στα χέρια για τους αγνοούμενους.
- 👉 Στη νεκρώσιμη πομπή παίρνει μέρος όποιος θέλει [ντόπιοι, ξένοι και γυναίκες συγγενείς που θρηνούν πάνω στον τάφο].
- 👉 Απόθεση λαρνάκων - φερέτρων στο δημόσιο νεκροταφείο [Κεραμεικός].
- 👉 Αφού σκεπάσουν τους νεκρούς με χώμα, εκφωνείται ο επικήδειος λόγος πάνω στον τάφο των νεκρών [Επιτάφιος λόγος] από μια σπουδαία και αναγνωρισμένη σε κύρος προσωπικότητα της πόλης.

Να εντοπίσετε και να αξιολογήσετε τα χαρακτηριστικά που αποδίδει ο Θουκυδίδης στον Περικλή.

- 👉 Άνδρας εκλεγμένος από την πολιτεία.
- 👉 Πολύ συνετός.
- 👉 Αναγνωρισμένο κύρος.

Να δικαιολογήσετε τη βαρύτητα που αποκτά ο λόγος εξαιτίας της εκφώνησής του από τον Περικλή.

Όσο πιο αναγνωρισμένη είναι η προσωπικότητα που εκφωνεί το λόγο και όσο πιο αγαπητή είναι, τόσο περισσότερη βαρύτητα και πειστικότητα αποκτά ο λόγος. Ο Περικλής εκλεγόταν για δεκαπέντε συνεχή χρόνια στρατηγός στην Αθήνα και έχαιρε μεγάλης εκτίμησης και εμπιστοσύνης από τους συμπολίτες του. Επέδειξε επανειλημμένα σπάνιο θάρρος και ανδρεία αλλά και αξιοθαύμαστη ικανότητα στο να πείθει και να χειραγωγεί το λαό, υπήρξε αληθινά ανιδιοτελής και απέδειξε πολλές φορές έμπρακτα την αγάπη του για την πόλη. Υπήρξε προσωπικότητα πολιτική, στρατιωτική, ρητορική και πνευματική. Μέσ' από τον Επιτάφιο Λόγο ο Θουκυδίδης θέλησε να δείξει την αρετή του Περικλή ολοκληρωμένη τόσο στα έργα όσο και στα λόγια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 35

Ποια η στάση των πολλών απέναντι στο έθιμο του επαίνου των νεκρών του πολέμου και ποιες οι επιφυλάξεις του Περικλή για το θέμα αυτό; Να εντοπίσετε τα επιχειρήματα με τα οποία δικαιολογεί τη θέση του αυτή.

Η στάση των πολλών	Οι επιφυλάξεις του Περικλή
Οι περισσότεροι επαινούν αυτό το έθιμο επειδή θεωρούν ότι είναι ωραίο η τιμή προς τους νεκρούς πρέπει να εκδηλώνεται και με εκφώνηση επιτάφιου λόγου.	▪ Διαφωνεί, επειδή πιστεύει ότι η τιμή προς τους νεκρούς πρέπει να εκδηλώνεται έμπρακτα, όπως έμπρακτα κι εκείνοι απέδειξαν την αξία τους την ώρα της μάχης. Η εκφώνηση επιτάφιου λόγου είναι παρακινδυνευμένη ενέργεια διότι: ☞ από την εκφώνηση επιτάφιου λόγου, εξαρτάται η αξιοπιστία των ηρώων. ☞ Αν ο ρήτορας μιλήσει με υπερβολικό τρόπο, οι ήρωες κινδυνεύουν να φανούν υπερβολικοί και υπερφυσικοί και να γίνουν αντικείμενο φθόνου από τους συμπολίτες τους που θα τους ζηλεύουν. Οι άνθρωποι συνηθίζουν να μισούν όσους πιστεύουν ότι είναι ανώτεροί τους. ☞ Αν ο ρήτορας δε μιλήσει αντάξια της θυσίας των ηρώων, τότε θα υποτιμηθεί και θα υποβιβαστεί το μέγεθος της αξίας τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 36

Να διερευνήσετε το ρόλο που έπαιξε καθεμιά από τις τρεις γενεές που αναφέρει ο Περικλής στην πραγμάτωση του μεγαλείου της Αθήνας.

Πρόγονοι	Πατέρες	Σύγχρονοι του Περικλή
αὐτόχθονον οι Αθηναίοι είναι οι μόνοι Έλληνες που δεν ήλθαν από άλλη περιοχή να κατοικήσουν στην πόλη τους, αλλά είναι αυτόχθονες. Οι Αθηναίοι ήταν ιδιαίτερα υπερήφανοι γι' αυτό τους το χαρακτηριστικό. ἀρετή με τη γενναιότητα και αρετή τους [περσικοί πόλεμοι] οι πρόγονοι κληροδότησαν στις κατοπινές γενεές μια πατρίδα ελεύθερη και ένδοξη. Οι θυσίες τους κράτησαν την Αθήνα ελεύθερη.	Οι Αθηναίοι που έδρασαν από το τέλος των περσικών πολέμων και εξής. Μετέτρεψαν την Αθηναϊκή Συμμαχία σε Ηγεμονία και επιβλήθηκαν σε μεγάλο μέρος του ελληνικού κόσμου με τις κατακτήσεις τους. Απομάκρυναν ολοκληρωτικά τους Πέρσες και έθεσαν τα θεμέλια και τις βάσεις για το μεγαλείο της Αθήνας.	Αύξηση της δύναμης της Αθηναϊκής Ηγεμονίας. Μετατροπή συμμάχων σε υπηκόους. Εδραίωση δημοκρατικών θεσμών. Ενίσχυση ναυτικής δύναμης. Ανάπτυξη εμπορίου, βιοτεχνίας = οικονομική άνθηση. Ανάδειξη της Αθήνας σε πνευματικό κέντρο της Ελλάδας.

Για ποιο λόγο ο Περικλής εξαίρει ιδιαίτερα τη συμβολή της δικής του γενιάς;
Να συνδέσετε την παραπάνω θέση του Περικλή με το βασικό σκοπό συγγραφής του Επιταφίου από το Θουκυδίδη.

Ο Περικλής εξαίρει περισσότερο τη συμβολή της δικής του γενιάς, διότι θεωρεί σημαντικότερο έργο την εδραίωση και ανάπτυξη της Αθηναϊκής Ηγεμονίας, η οποία οδήγησε σε εκπληκτική άνθηση, σε όλους τους τομείς, την Αθήνα. Αυτή η εκπληκτική και λαμπρή πόλη είναι έργο της γενιάς του Περικλή. Ο Θουκυδίδης, ως εραστής, αυτής της πόλης, δεν θα μπορούσε να μην εξάρει, μέσω του Περικλή, την αίγλη αυτής ακριβώς της εποχής. Εξάλλου, όπως θα δηλώσει παρακάτω ο ρήτορας, πρόθεσή του σε αυτό το λόγο είναι να πραγματευτεί τους λόγους και τα μέσα με τα οποία η Αθήνα κατάφερε να φθάσει σε αυτή την τελείωση και όχι να παραθέσει απλά ιστορικά γεγονότα, τα οποία λίγο ή πολύ είναι σε όλους γνωστά.

Να εντοπίσετε και να αξιολογήσετε την κεντρική ιδέα του Επιταφίου.

Η κεντρική ιδέα του Επιταφίου συνοψίζεται σε τρεις φράσεις:

<u>επιτήδευσις</u>	<u>πολιτεία</u>	<u>τρόποι</u>
Οι γενικές αρχές και τα ιδεώδη που διαμορφώνουν τη νοοτροπία των Αθηναίων στο δημόσιο και ιδιωτικό βίο που τους οδήγησαν στην πνευματική και πολιτική άνθηση	Το πολίτευμα, η πολιτειακή οργάνωση και δομή, οι κανόνες λειτουργίας της δημόσιας ζωής [δημοκρατία]	Ο χαρακτήρας, η διαγωγή, το ήθος του Αθηναίου, όπως αυτό εκδηλώνεται στις καθημερινές διαπροσωπικές του σχέσεις, τις επαγγελματικές του δραστηριότητες και τις πνευματικές του αναζητήσεις.

Πώς η διαφορά του Επιταφίου λόγου του Περικλή από τους άλλους Επιτάφιους λόγους ως προς τη δομή συνδέεται με τη βασική επιδίωξη του Θουκυδίδη όταν έγραφε το λόγο αυτό;

Οι τυπικοί Επιτάφιοι λόγοι της εποχής έκαναν εκτενή αναφορά στο πολεμικό έργο, τα κατορθώματα των προγόνων και στα ιστορικά γεγονότα που οδήγησαν την πόλη σε εδαφική, κυρίως, ανάπτυξη. Ο Θουκυδίδης σχεδόν παραλείπει και προσπερνά με συντομία τον έπαινο του αθηναϊκού παρελθόντος, γιατί βασική του επιδίωξη είναι να υμνήσει το σύγχρονο μεγαλείο της πόλης του και τις γενεσιουργές δυνάμεις που οδήγησαν σε αυτό, την επιτήδευσιν, τους τρόπους, και την πολιτείαν.
Ο Θουκυδίδης, δια στόματος Περικλή, παρουσιάζει το αθηναϊκό πολίτευμα όπως ήθελαν και οι δύο να το διαμορφώσουν, περισσότερο σαν ιδανικό παρά σαν συντελεσμένη πραγματικότητα. Έτσι ορίζεται το βαθύτερο πνεύμα της αθηναϊκής δημοκρατίας, η εικόνα του πολιτισμού της σε όλο το πλάτος και την πληρότητά του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 37

Ποια η βασική υπεροχή του αθηναϊκού πολιτεύματος σε σχέση με τα υπόλοιπα;

Το αθηναϊκό είναι το μόνο πολίτευμα που δεν αντιγράφει ή μιμείται πολιτεύματα άλλων πόλεων, απεναντίας, αποτελεί παράδειγμα προς μίμηση.

Τι ορισμό δίνει ο Περικλής στο αθηναϊκό πολίτευμα;

Δημοκρατία = η κυριαρχία του δήμου· η εξουσία δε βρίσκεται στα χέρια λίγων, αλλά στα χέρια του λαού, του δήμου.

Το δημοκρατικό πολίτευμα χαρακτηρίζεται από εξισορροπητικά στοιχεία τόσο στο δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό βίο. Να επισημάνετε τα στοιχεία αυτά και να τα σχολιάσετε.

- Βασική αρχή του δημοκρατικού πολιτεύματος είναι η αρχή της ισονομίας ή ισοπολιτείας. Όλοι οι πολίτες είναι ίσοι απέναντι στο νόμο ανεξάρτητα από την καταγωγή ή την κοινωνική τους τάξη.
- Η ανάληψη αξιωμάτων στην Αθήνα από τους πολίτες γίνεται, όχι ανάλογα με την οικονομική, πολιτική ή κοινωνική τους θέση, αλλά ιεραρχικά, ανάλογα με τις ικανότητές τους και την προσωπική τους αξία.
- Οι σχέσεις μεταξύ των πολιτών διέπονται από ελευθερία και η απουσία της καταπίεσης και δέσμευσης λειτουργεί απελευθερωτικά και δημιουργικά στους πολίτες.
- Απουσία καχυποψίας, δυσaráρεσκείας και φθόνου στις καθημερινές σχέσεις μεταξύ των πολιτών.
- Ανεκτικότητα, ελευθερία και ανεμπόδιστη έκφραση της προσωπικότητας των πολιτών.
- Οι Αθηναίοι υπακούουν στους νόμους από εσωτερική ανάγκη και αληθινή ελευθερία παρά από φόβο και καταναγκασμό.

Να διακρίνετε την υπονοούμενη σύγκριση ανάμεσα στο αθηναϊκό και σπαρτιατικό πολίτευμα.

Ο Θουκυδίδης στην αρχή του κεφαλαίου 37 αναφέρει ότι το αθηναϊκό πολίτευμα ουδέποτε μιμήθηκε στοιχεία άλλου πολιτεύματος υπαινισσόμενος ότι ο Λυκούργος, Σπαρτιάτης νομοθέτης, μιμήθηκε το κρητικό πολίτευμα [ισχυρισμός που χρονολογικά και ιστορικά δεν ευσταθεί].

Ο Θουκυδίδης παρουσιάζει την εικόνα ενός πολιτεύματος, όπως ήθελε να το διαμορφώσει ο Περικλής και όπως το οραματιζόταν και ο ίδιος, περισσότερο σαν ιδανικό παρά σαν συντελεσμένη πραγματικότητα. Σχολιάστε.

Ο Θουκυδίδης υπήρξε εραστής της Αθήνας και ειδικά της Αθήνας των χρόνων του Περικλή. Μέσα' από αυτή του την αγάπη γεννήθηκαν η πολιτική του σκέψη και ιστορία. Με τον Επιτάφιο λόγο του θέλησε να δώσει την εικόνα της τέλει πόλης προτού αυτή κηλιδωθεί από τις πανωλεθρίες και τις ήττες που υπέστη κατά τον πολύχρονο και πολύνεκρο Πελοποννησιακό πόλεμο. Καταλληλότερη στιγμή για να το κάνει ήταν το τέλος του πρώτου χρόνου του πολέμου, αφού οι καταστροφές ήταν μηδαμινές και η Αθήνα εξακολουθούσε να διατηρεί την αίγλη και το μεγαλείο της.

Από τον Επιτάφιο λόγο του απουσιάζει εντελώς το ιστορικό και πολεμικό στοιχείο, ενώ μόνος του στόχος είναι η εξύψωση του μεγαλείου της αγαπημένης του πόλης. Αποφεύγει να δώσει οποιοδήποτε στοιχείο που θα μπορούσε να αμαυρώσει την εικόνα της τέλει πόλης και αποσιωπεί ό,τι δεν εξυπηρετεί το στόχο του. Ο Θουκυδίδης έκρινε ότι το καταλληλότερο πρόσωπο για να εκφωνήσει αυτό τον αθηναϊκό εγκώμιο, ήταν ο πρώτος άνδρας της πόλης, ο Περικλής, ο οποίος μοιραζόταν το όραμα του Θουκυδίδα για μια τέλεια και αψεγάδιαστη πόλη.

Ο Επιτάφιος Λόγος είναι ένα κράμα της σκέψης δύο σπουδαίων προσωπικοτήτων, που έχουν την ικανότητα να διεισδύουν όσο πιο βαθιά γίνεται στην ουσία των γεγονότων και που ο κόσμος τους φωτίζεται από την αξεπέραστη αγάπη που αισθάνονται για την πατρίδα τους. Ο Θουκυδίδης, δια στόματος Περικλή, παρουσιάζει το αθηναϊκό πολίτευμα όπως ήθελαν και οι δύο να το διαμορφώσουν, περισσότερο σαν ιδανικό παρά σαν συντελεσμένη πραγματικότητα. Έτσι ορίζεται το βαθύτερο πνεύμα της αθηναϊκής δημοκρατίας, η εικόνα του πολιτισμού της σε όλο το πλάτος και την πληρότητά του. Η Αθήνα ορίζεται ως μια πόλη μετρημένης ελευθερίας και εσωτερικής αξιοπρέπειας. Μέσο του Θουκυδίδα για τον έπαινο είναι η αντιπαράθεση της Αθήνας με την αιώνιο αντίπαλο, Σπάρτη, αφού η Αθήνα δραστηριοποιήθηκε σε τομείς που η Σπάρτη δεν μπόρεσε ποτέ. Έτσι, η Αθήνα υψώνεται μοναδική και αξεπέραστη, και το πορτραίτο του ιδανικού ανθρώπου και πολεμιστή βρίσκει τη θέση του στο πρόσωπο του Αθηναίου πολίτη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 38

Να σχολιάσετε τη βαρύτητα που δίνει ο Περικλής στην τέρψη και τις απολαύσεις.

Ο Περικλής αποφεύγει να δώσει ιδιαίτερη βαρύτητα στις απολαύσεις και τις τέρψεις των Αθηναίων και αυτό φαίνεται από τη μικρή έκταση του κεφαλαίου στο οποίο τις αναπτύσσει. Εντούτοις, θεωρεί σημαντική την παρουσία αυτών των υλικών απολαύσεων στη ζωή των συμπολιτών του θεωρώντας τους πολύπλευρες, ισορροπημένες και ολοκληρωμένες προσωπικότητες σε αντίθεση με τους μονομερείς και μονολιθικούς Σπαρτιάτες, η ζωή των οποίων περιοριζόταν μόνο στις στρατιωτικές δραστηριότητες. Για τον Περικλή, αλλά και τους Αθηναίους, η ομορφιά και η τέρψη είναι ένα είδος πνευματικής τροφής. Αυτές οι τέρψεις και απολαύσεις των Αθηναίων σε συνδυασμό με την πνευματικότητα που τους χαρακτήριζε, εξασφάλιζε την ισορροπία στην καθημερινή τους ζωή, την αρμονία και κατ' επέκταση το μέτρο, που ήταν ο ακρογωνιαίος λίθος του τρόπου ζωής στην αρχαία Αθήνα. Η μικρή έκταση του κεφαλαίου για τις απολαύσεις των Αθηναίων αποσκοπεί στο να απομακρυνθεί η ιδέα που πιθανό να δημιουργηθεί σε κάποιους ότι οι Αθηναίοι λόγω της 'καλοπέρασης' είναι μαλθακοί και αδύνατοι στον πόλεμο.

Γιατί ο Περικλής, ενώ αναφέρει τις κατοικίες των Αθηναίων, παραλείπει να αναφερθεί στα περίλαμπρα οικοδομήματα της πόλης που κτίστηκαν στη δική του εποχή με την προσωπική συμβολή του;

Ο Περικλής, ενώ αναφέρεται με ωραία λόγια στις κατοικίες των Αθηναίων, εντούτοις παραλείπει να κάνει αναφορά στα περίλαμπρα οικοδομήματα, για τα οποία έγινε γνωστή η Αθήνα. Γι' αυτή την παράλειψη υπάρχουν διάφορες εκδοχές:

- Πιθανή φθορά στο έργο κατά την αντιγραφή [λιγότερο αποδεκτή εκδοχή].
- Ο Περικλής προσπαθεί να δείξει ταπεινότητα και μετριοφροσύνη, αφού τα οικοδομήματα αυτά ανεγέρθησαν με δική του πρωτοβουλία.
- Ο Περικλής προσπαθεί να μην προκαλέσει τους αντιπάλους, γιατί αυτά τα οικοδομήματα ανεγέρθησαν με χρήματα από το Συμμαχικό ταμείο, κάτι για το οποίο ο ίδιος αργότερα κατηγορήθηκε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 39

Να προσδιορίσετε τις διαφορές ανάμεσα στην Αθήνα και τη Σπάρτη σε ό,τι αφορά την πολεμική εκπαίδευση και τα σημεία υπεροχής των Αθηναίων και να τα παρουσιάσετε διαγραμματικά.

<u>Αθήνα</u>	<u>Σπάρτη</u>
☛ Ανοικτή η πόλη για όλους [δεν εμποδίζεται κανείς από το να δει ή να μάθει οτιδήποτε]. ☛ Η συμπεριφορά τους στον πόλεμο πηγάζει μέσα από την ευψυχία και το θάρρος τους την ώρα της μάχης. ☛ Ζουν μια άνετη και ήρεμη ζωή χωρίς όμως να έχουν κατώτερο φρόνημα στον πόλεμο. ☛ Μόνοι τους εισβάλλουν σε ξένη χώρα και έχουν τόσο στρατό ώστε να τον στέλνουν σε διαφορετικά μέρη κάθε φορά [ξηρά, θάλασσα κ.λπ]. ☛ Η ανδρεία τους είναι αποτέλεσμα ελεύθερης βούλησης που πηγάζει από την δύναμη της ψυχής τους και τον τρόπο ζωής τους. ☛ Δεν κουράζονται προκαταβολικά για τους επερχόμενους μελλοντικούς κινδύνους και είναι το ίδιο toλμηροί με αυτούς που προετοιμάζονται γι' αυτούς δια βίου.	☛ Ξενηλασίες [κρύβονταν για να μην μάθει κανείς τα μυστικά τους, αλλά απέφευγαν και να μαθαίνουν νέα πράγματα για να μη φθαρούν τα αυστηρά τους ήθη]. ☛ Η συμπεριφορά τους στον πόλεμο στηρίζεται σε πολεμικά τεχνάσματα και σε επίπονες πολεμικές προετοιμασίες. ☛ Από πολύ μικρή ηλικία ασκούνται επίπονα και συστηματικά χωρίς να ασχολούνται με οτιδήποτε άλλο. ☛ Εκστρατεύουν με όλη τους τη δύναμη και όλους τους συμμάχους σε μια χώρα. ☛ Η ανδρεία τους είναι απλή υπακοή από φόβο στους νόμους. ☛ ➡ Προετοιμάζονται συνεχώς για πολεμικούς κινδύνους που πιθανό να μη χρειαστεί να αντιμετωπίσουν .

Ποια τα πλεονεκτήματα της αθηναϊκής αγωγής;

Σύμφωνα με τον Περικλή, η Αθήνα ήταν κέντρο πολιτικό, οικονομικό, εμπορικό, μορφωτικό και πολιτιστικό. Όπως θα πει και παρακάτω, η Αθήνα είναι σχολείο για όλη την Ελλάδα. Η ισορροπία ύλης, άσκησης και πνεύματος στην καθημερινή ζωή των Αθηναίων δημιουργούσε πολίτες ισορροπημένους με κύριο χαρακτηριστικό τους την αρμονία και το μέτρο. Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο ο Περικλής εξαίρει την αθηναϊκή αγωγή, η οποία επέτρεπε στους Αθηναίους να απολαμβάνουν με μέτρο τη νεανική τους ηλικία και μεγαλώνοντας να μπορούν να είναι το ίδιο toλμηροί, θαρραλέοι και σκληροί στρατιώτες με τους Σπαρτιάτες, οι οποίοι όμως αποκτούσαν την ανδρεία μόνο μέσα από σκληρή και επίπονη γυμναστική και άσκηση από πολύ νεαρή ηλικία, χωρίς να έχουν καμιά απόλαυση στη ζωή τους.

Να δικαιολογήσετε την άποψη του Περικλή ότι ο τρόπος ζωής των Αθηναίων υποδηλώνει στην ουσία πολιτισμική και πολεμική υπεροχή της Αθήνας έναντι της Σπάρτης.

Σύμφωνα με τον Περικλή, η Αθήνα ήταν κέντρο πολιτικό, οικονομικό, εμπορικό, μορφωτικό και πολιτιστικό. Όπως θα πει και παρακάτω, η Αθήνα είναι σχολείο για όλη την Ελλάδα. Η ισορροπία ύλης, άσκησης και πνεύματος στην καθημερινή ζωή των Αθηναίων δημιουργούσε πολίτες ισορροπημένους με κύριο χαρακτηριστικό τους την αρμονία και το μέτρο. Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο ο Περικλής εξαίρει την αθηναϊκή αγωγή, η οποία επέτρεπε στους Αθηναίους να απολαμβάνουν με μέτρο τη νεανική τους ηλικία και μεγαλώνοντας να μπορούν να είναι το ίδιο τολμηροί, θαρραλέοι και σκληροί στρατιώτες με τους Σπαρτιάτες, οι οποίοι όμως αποκτούσαν την ανδρεία μόνο μέσα από σκληρή και επίπονη γυμναστική και άσκηση από πολύ νεαρή ηλικία, χωρίς να έχουν καμιά απόλαυση στη ζωή τους. Η υπεροχή της Αθήνας έναντι της Σπάρτης βρίσκεται στον τρόπο με τον οποίο οι δύο πόλεις φτάνουν στο ίδιο ακριβώς αποτέλεσμα με εντελώς διαφορετικό τρόπο: οι Σπαρτιάτες αγωνίζονται διαρκώς και εξαντλούνται σωματικά από πολύ νεαρή ηλικία, ενώ οι Αθηναίοι απολαμβάνουν τη ζωή τους χωρίς όμως να παραμελούν τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις. Ο Περικλής εδώ παρουσιάζει την εικόνα μιας εξιδανικευμένης πόλης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4Ο

Φιλοκαλοῦμεν μετ' εὐτελείας και φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλακίας

Σχολιάστε τη φράση και συνδέστε την με την άποψη που είχαν οι Αθηναίοι για τους Σπαρτιάτες.

Μέσα από αυτή τη φράση, η οποία αποτελείται από δύο σκέλη αντίθετα μεταξύ τους, ο Περικλής προσπαθεί να εξηγήσει τον τρόπο ζωής των Αθηναίων. Οι Αθηναίοι αγαπούσαν το ωραίο στην καθημερινή ζωή τους [ευπρεπή σπίτια, ωραίο ντύσιμο] αλλά δεν έφθαναν σε αλόγιστες σπατάλες. Ήταν λάτρεις του κάλλους αλλά ταυτόχρονα απλοί, χωρίς υπερβολές. Από την άλλη, αγαπούσαν και την ενασχόληση με το πνεύμα. Όπως ανέφερε ο Περικλής και στο κεφ. 38, οι Αθηναίοι καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου έκαναν διάφορους αγώνες [αθλητικοί αγώνες, μουσικοί, θεατρικοί], ασχολούνταν με τη φιλοσοφία και τη σκέψη. Όλα αυτά όμως τα έκαναν χωρίς να παραμελούν τη σωματική άσκηση και τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις και χωρίς να θυσιάζουν τον ανδρισμό τους. Ήταν αρκετά έξυπνοι για να συνδυάζουν αρμονικά την ομορφιά με την απλότητα και το πνεύμα με τη σωματική άσκηση. Μέσα από τη σύζευξη αυτών των δύο αντίθετων μεταξύ τους φράσεων, ο Περικλής αποδεικνύει το πώς οι Αθηναίοι έφτασαν στην τελειότητα και το μέτρο. Από την άλλη οι Σπαρτιάτες δεν κατάφεραν να φθάσουν σε αυτό το σημείο τελειότητας του αθηναϊκού τρόπου ζωής, αφού η μόνη τους ενασχόληση περιοριζόταν στις στρατιωτικές δραστηριότητες και μόνο. Τους θεωρούσαν μονολιθικές και μονόπλευρες προσωπικότητες χωρίς καμιά πνευματική υπόσταση.

Ποια είναι η στάση των Αθηναίων απέναντι στον πλούτο;

Μέσα από τις πρώτες κιόλας φράσεις του κεφ. 40 γίνεται φανερό η στάση των Αθηναίων για τα χρήματα και τον πλούτο. Θεωρούσαν τα χρήματα περισσότερο ως μέσο με το οποίο μπορούσαν να δημιουργήσουν διάφορα πράγματα για την πόλη τους παρά ως λόγο για αλαζονική συμπεριφορά και καυχήσιολογία. Πίστευαν ότι οι πολίτες έπρεπε να εργάζονται και να αποκτούν δικά τους χρήματα, γιατί η φτώχεια και η ανέχεια συχνά οδηγούσε σε εγκληματική συμπεριφορά.

Ποια είναι η διπλή ιδιότητα των Αθηναίων πολιτών; Είναι αναγκαίο να ισχύει το ίδιο και για τους πολίτες στις σύγχρονες δημοκρατίες;

Οι Αθηναίοι πολίτες δεν ασχολούνταν μόνο με τις προσωπικές και οικογενειακές τους υποθέσεις, αλλά συμμετείχαν ενεργά και στα κοινά [πολιτικά δρώμενα] και στο πολιτικό γίγνεσθαι. Φρόντιζαν και για τον οίκο τους αλλά και για την πόλιν. Έτσι μπορούσαν να αναπτύσσουν ολοκληρωμένη και σφαιρική αντίληψη των πραγμάτων και μπορούσαν να παίρνουν ορθότερες αποφάσεις σε αντίθεση πάντα με τους μονομερείς Σπαρτιάτες, οι οποίοι αφιέρωναν όλη τη ζωή τους στο στρατό και ζούσαν μια περιθωριοποιημένη οικογενειακή και προσωπική ζωή.

Ποιος πολίτης θεωρείται αχρείος στην Αθήνα των χρόνων του Περικλή; Τι σας θυμίζει αυτή η θέση;

Στην Αθήνα των χρόνων του Περικλή όλοι οι πολίτες ενθαρρύνονταν – περισσότερο επιβαλλόταν – να συμμετέχουν στο πολιτικό γίγνεσθαι. Ο πολίτης που δεν είχε καμιά συμμετοχή στα κοινά και ως εκ τούτου δεν πρόσφερε τίποτα στην κοινωνία θεωρούνταν αχρείος, δηλαδή άχρηστος, χωρίς καμία χρησιμότητα στην κοινωνία της πόλης του, αφού η αδράνεια και η αδιαφορία δυσκόλευε σοβαρά την ομαλή λειτουργία της πόλης. Αυτή η θέση θυμίζει έντονα το πλατωνικό κείμενο 'Πρωταγόρας' και το μύθο σύμφωνα με τον οποίο ο Δίας διέταξε τον Ερμή να αναγγείλει στους ανθρώπους ότι έπρεπε όλοι να συμμετέχουν στη διακυβέρνηση και τη λειτουργία της πόλης, αλλιώς θα σκοτωνόταν σαν να ήταν αρρώστια για την πόλη. Η ταύτιση των δύο απόψεων οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι Αθηναίοι ήταν πολιτικά ενεργοί πολίτες. Η συμμετοχή στα κοινά ήταν θεμελιακή υποχρέωση όλων των Αθηναίων πολιτών.

Πώς συνδέεται ο λόγος με την πράξη και η ανδρεία με το λογισμό στη ζωή των Αθηναίων και πώς το στοιχείο αυτό τους διαφοροποιούσε από τους πολίτες των άλλων πόλεων; Παραβάλετε και τη φράση

«Κράτιστοι δ' ἂν τὴν ψυχὴν δικαίως κριθεῖεν οἱ τὰ τε δεινὰ καὶ ἡδέα σαφέστατα γιγνώσκοντες καὶ δια ταῦτα μὴ ἀποτρεπόμενοι ἐκ τῶν κινδύνων».

Οι Αθηναίοι πίστευαν ότι ο μόνος τρόπος να φθάσουν σε ένα επιθυμητό αποτέλεσμα ήταν να διαφωτιστούν πάνω στο θέμα που τους ενδιέφερε. Θεωρούσαν ότι όταν ακούγονταν διάφορες απόψεις ήταν ευκολότερο να λάβουν και την ορθότερη απόφαση. Η ορθή απόφαση οδηγούσε σε ορθές πράξεις και οι ορθές πράξεις με τη σειρά τους οδηγούσαν στο επιθυμητό αποτέλεσμα. Γι' αυτό και οι πράξεις τους ήταν ανδρείες και τολμηρές. Γνώριζαν εκ των προτέρων όλα όσα έπρεπε να γνωρίζουν για ένα συγκεκριμένο θέμα και μετρούσαν τις πιθανότητες. Πίστευαν ότι η άγνοια ή η παραπληροφόρηση οδηγούσε με ακρίβεια στην καταστροφή. Εξάλλου ήξεραν ότι το παρελθόν ήταν ο ασφαλέστερος οδηγός για το μέλλον, γι' αυτό και πάντα θυμόνταν παρόμοιες στιγμές του παρελθόντος. Αντίθετα οι Σπαρτιάτες θεωρούσαν ότι οι πολλές και διαφορετικές απόψεις οδηγούσαν σε αδυναμία λήψης μιας απόφασης ή διέφθειραν τα χρηστά και αυστηρά τους ήθη και τους θεσμούς [το λακωνίζειν εστί φιλοσοφείν]. Ρίχνονταν λοιπόν παράτολμα και με όλες τους τις δυνάμεις στους κινδύνους χωρίς να γνωρίζουν εκ των προτέρων τη δύναμη του αντιπάλου. Έτσι, κουράζονταν προκαταβολικά για κάτι που θα μπορούσαν και να αποφύγουν. Για τους Αθηναίους ο λόγος, η διαφώτιση και ενημέρωση δεν ήταν παράγοντας που μείωνε τη μαχητικότητα τους. Αντίθετα έτσι ήταν σε θέση να υπολογίσουν και να μελετήσουν καλύτερα τις κινήσεις τους για να φθάσουν στο ποθητό αποτέλεσμα. Αυτό που τους διαχώριζε από τους Σπαρτιάτες και τους πολίτες άλλων πόλεων ήταν το ότι ρίχνονταν στους κινδύνους παρόλο που ήξεραν τη δύναμη των αντιπάλων τους [σαν τους Μαραθωνομάχους που αν και ήξεραν τη δύναμη των αντιπάλων τους, εντούτοις έμεναν και πολεμούσαν], ενώ οι άλλοι όταν γνωρίζουν τη δύναμη των αντιπάλων τους δειλιάζουν και είναι απρόθυμοι για πόλεμο. Για τους Αθηναίους ο λογισμός φέρνει θάρρος και καλή προετοιμασία ενώ για άλλους φέρνει δισταγμό και όκνον [φόβο]. Εξάλλου, όπως υποστηρίζει ο Περικλής, οι πιο ανδρείοι και γενναίοι άνδρες είναι εκείνοι που, αν και γνωρίζουν και τις δυσκολίες και τα βάσανα του πολέμου αλλά και τις χαρές της ειρήνης, δεν παρασύρονται από αυτές και προτιμούν να πολεμήσουν.

Με ποιο τρόπο αποκτούσαν οι Αθηναίοι τους φίλους τους και πώς το ερμηνεύει αυτό ο Περικλής;

Οι Αθηναίοι αποκτούσαν τους φίλους – συμμάχους τους ευεργετώντας τους και όχι ευεργετούμενοι οι ίδιοι από αυτούς. Θεωρούσαν ότι αυτοί που δέχονται την ευεργεσία νιώθουν την ανάγκη να αποδειχθούν αντάξιοι της ευεργεσίας που τους έγινε και έτσι είναι πάντα υποχρεωμένοι στους ευεργέτες τους. Ο τρόπος σκέψης των Αθηναίων είναι καθαρά ψυχολογικός – στρατιωτικός και όχι ανθρωπιστικός. Άσχετα όμως από τη στρατιωτική ερμηνεία, οι Αθηναίοι εδώ παρουσιάζονται αλτρουιστές, με ευεργετική διάθεση, χωρίς υστεροβουλία και φιλάνθρωποι.

Οι αντιθέσεις του κεφαλαίου 40 και η λειτουργία τους.

φιλοκαλοῦμεν	⇔	μετ' εὐτελείας
φιλοσοφοῦμεν	⇔	ἄνευ μαλακίας
ἔργῳ	⇔	λόγῳ
καιρῷ	⇔	κόμπῳ
πλούτῳ	⇔	πένεσθαι
ὁμολογεῖν οὐκ αἰσχρὸν	⇔	μὴ διαφεύγειν αἴσχιον
πολιτικά μετέχοντες	⇔	ἀπράγμονα ἀχρεῖον νομίζομεν
θράσος	⇔	ὄκνος
δεινά	⇔	ἡδέα
εὖ δρῶντες	⇔	οὐ γὰρ εὖ πάσχοντες

- Οι Αθηναίοι αγαπούν το ωραίο και την ακαλαισθησία αλλά δεν φθάνουν σε σημείο οικονομικής υπερβολής.
- Τους αρέσει η ενασχόληση με το πνεύμα, αλλά δεν παραμελούν τη σωματική και τη στρατιωτική άσκηση.
- Θεωρούν τον πλούτο περισσότερο ως ευκαιρία για κατασκευή έργων στην πόλη τους παρά ως αφορμή για εγωιστική και αλαζονική συμπεριφορά και καυχησιολογίες.
- Θεωρούν ότι δεν είναι ντροπή να ομολογεί κάποιος ότι είναι φτωχός, αλλά περισσότερο ατιμωτικό είναι να μην προσπαθεί κανείς να αποφύγει με εργασία την φτώχεια του.
- Είναι οι μόνοι που θεωρούν ότι ο πολίτης οφείλει να φροντίζει και τις προσωπικές του υποθέσεις αλλά να φροντίζει να ενασχολείται και με τα κοινά για το γενικό καλό της πόλης. Αυτός που δε συμμετέχει στα κοινά θεωρείται άχρηστος πολίτης.
- Ενημερώνονται από πριν με λόγο για το τι πρόκειται να συναντήσουν στον πόλεμο και αυτό τους προκαλεί θάρρος σε αντίθεση με άλλους που τους προκαλεί φόβο.
- Γνωρίζουν και τα βάσανα και τις χαρές της ζωής, αλλά προτιμούν να ρίχνονται στους κινδύνους για το καλό της πόλης τους.
- Αποκτούν τους φίλους τους ευεργετώντας τους και όχι ευεργετούμενοι από αυτούς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 41

Πώς χαρακτηρίζει ο Περικλής την Αθήνα και τι ακριβώς εννοεί με το χαρακτηρισμό αυτό;

Ο Περικλής χαρακτηρίζει την Αθήνα σχολείο της Αθήνας πιο πολύ θεωρώντας την πνευματικό κέντρο [δεν αναφέρεται σ' αυτήν ως πρότυπο εκπαιδευτικού συστήματος]. Πιστεύει ότι έναντι των άλλων πόλεων έχει ένα εμφανές προβάδισμα στην πνευματική καλλιέργεια. Τη γνώμη αυτή δεν είχε μόνο ο Περικλής, αλλά και άλλες σπουδαίες προσωπικότητες της εποχής.

Πώς παρουσιάζεται ο Αθηναίος πολίτης στο συγκεκριμένο κεφάλαιο;

Σε αντίθεση με το μονολιθικό Σπαρτιάτη, ο Αθηναίος πολίτης για άλλη μια φορά παρουσιάζεται με πολυδύναμη επάρκεια στους πλείστους τομείς της ζωής του. Πέρα από τις χειρωνακτικές εργασίες στις οποίες επιδεικνύει σωματική επιδεξιότητα, ταυτόχρονα ενασχολείται με πνευματικές δραστηριότητες και μάλιστα με χάρη και ευστροφία. Είναι αυτάρκης, άρτιος, ολοκληρωμένος και ικανός για ποικίλες δραστηριότητες [πολιτική, φιλοσοφία, ρητορική κ.λπ].

Πώς συνδέει ο Περικλής το μεγαλείο της Αθήνας με τη δυσία των νεκρών;

Στόχος του Περικλή όταν έγραφε τον Επιτάφιο δεν ήταν να υμνήσει τους πρώτους νεκρούς του Πελοποννησιακού πολέμου, αλλά – όπως και ο ίδιος αναφέρει στο κεφάλαιο 36 – να υμνήσει τον τρόπο ζωής, το χαρακτήρα και το πολίτευμα με το οποίο η Αθήνα κατάφερε να φθάσει στο μεγαλείο και τη δόξα. Υμνώντας εδώ το μεγαλείο, τον πλούτο και τη δύναμη της πόλης του ο Περικλής ταυτόχρονα υμνεί και τους νεκρούς πολεμιστές, αφού αυτοί είναι που την οδήγησαν σε αυτή την ασύγκριτη δύναμη. Όσο μεγαλύτερο είναι το ιδανικό για το οποίο θυσιάζεται κανείς, τόσο μεγαλύτερη υψώνεται στα μάτια των επιζώντων η γενναιοψυχία και γενναιοδωρία αυτών των ηρώων. Τιμημένοι οι νεκροί που έδωσαν τη ζωή τους για μια τέτοια πόλη. Εξάλλου, οι Αθηναίοι συνδέονταν με ένα παράφορο έρωτα για την πόλη τους κι ένιωθαν περήφανοι για την καταγωγή τους. Για μια τέτοια πόλη είναι φυσικό όλοι να θέλουν να πολεμήσουν.

Πώς παρουσιάζεται η διαλεκτική σχέση πόλεως - πολίτη μέσα από τα λεγόμενα του Περικλή;

Το μεγαλείο και η τελειότητα της πόλης αντανακλούν στον πολίτη. Η ολοκλήρωση, η πολυμέρεια, η πολύπλευρη και ολοκληρωμένη προσωπικότητά του Αθηναίου πολίτη και η αυτάρκειά του, είναι στην ουσία αποτέλεσμα του δημοκρατικού τρόπου ζωής της Αθήνας αφού αυτός επηρεάζει ευεργετικά το ήθος του. Η δημοκρατική Αθήνα προσφέροντας άφθονα αγαθά [βλ. κεφ. 38] και όλες τις δυνατότητες στους πολίτες της, συνετέλεσε στην τελείωση, την αυτάρκεια και την πνευματική τους αρτιότητα. Αυτοί ακριβώς οι πολίτες με τον ολοκληρωμένο και άρτιο χαρακτήρα έδιναν στην πόλη τους όλη τους την αγάπη και ήταν πρόθυμοι ανά πάσα στιγμή να θυσιάσουν γι' αυτήν. Ό, τι έπαιρναν από αυτήν ήταν έτοιμοι να το επιστρέψουν με την ίδια τη ζωή τους.

**Ποια πλεονεκτήματα της Αθήνας συμπυκνώνονται στη φράση:
ὥστε πάντα τινά ἐθέλειν ὑπὲρ αὐτῆς κάμνειν;**

Η Αθήνα είναι η μόνη πόλη που

- ☛ έχει δημοκρατικό πολίτευμα μέσα στο οποίο εξισορροπούνται η ελευθερία, η ισονομία, η αξιοκρατία, η αυτοπειθαρχία,
- ☛ παρέχει στους πολίτες υψηλές υλικές και πνευματικές απολαύσεις,
- ☛ καλλιεργεί στη συνείδηση των πολιτών την αίσθηση της μοναδικότητας της πόλης και έτσι αυτοί δείχνουν ανδρεία, χωρίς να στερούνται τις χαρές της ζωής,
- ☛ πετυχαίνει το μέτρο σ' όλους τους τομείς της ζωής και συνδυάζει την καλαισθησία με τη λιτότητα, την πνευματική καλλιέργεια με τη σωματική ευεξία, τον πλούτο με την κοινωνική δραστηριότητα, την εργατικότητα με την αποφυγή της φτώχειας, την ιδιωτική με τη δημόσια δράση, τη θεωρία με την πράξη και την περίσκεψη με την τόλμη.

**Θαυματοσόμεθα ἡ αὐτὴ ἡ πρόβλεψη τοῦ Περικλῆ γιὰ τὴν υστεροφημία τῆς πόλης τοῦ δικαίωθηκε ἀπὸ
τὸν τρόπο με τὸν ὁποῖο οἱ ἐπόμενες γενεές, μέχρι καὶ σήμερα, ἀντίκρισαν τὴν Αθῆνα τοῦ Χρυσοῦ Αἰῶνα;
Ποια ἀποδεικτικά στοιχεία μπορεῖτε νὰ προσκομίσετε τόσο γιὰ τὶς παλαιότερες
ἐποχές, ὅσο καὶ γιὰ τὴ σημερινὴ ἐλληνικὴ καὶ παγκόσμια πραγματικότητα;**

Τὴν ἐποχὴ τοῦ Περικλῆ φίλοι καὶ ἀντίπαλοι θαύμαζαν τὴν Αθῆνα γιὰ τὴν οικονομικὴ, ἐμπορικὴ, στρατιωτικὴ καὶ πολιτιστικὴ τῆς δύναμη καὶ ἀνάπτυξη. Οἱ φίλοι καὶ οἱ σύμμαχοι ἐνίωθαν περηφάνια γιὰ τὸ μεγαλεῖο τῆς Αθῆνας ποὺ ἀκτινοβολοῦσε σ' ὅλη τὴν Ελλάδα, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐχθροὶ υποκλίνονταν με δέος μπροστὰ στὴ δόξα καὶ τὴ δύναμή της καὶ ἐνίωθαν ἀνάμεικτα συναισθήματα φόβου ἀλλὰ καὶ θαυμασμοῦ. Τὰ πνευματικὰ καὶ καλλιτεχνικὰ ὅμως ἐπιτεύγματα θαυμάστηκαν ἀπὸ ὅλους τοῦ μεταγενέστερους μέχρι καὶ σήμερα καὶ τὸ δημοκρατικὸ ἀποτέλεσε τὸ πρότυπο τῶν σύγχρονων δημοκρατιῶν. Ἡ κλασικὴ παιδεία, ὅπως ἀναπτύχθηκε κυρίως στὴν Αθῆνα, ἀποτέλεσε πηγὴ γιὰ τὴν ἐυρωπαϊκὴ Ἀναγέννηση καὶ τὴ βάση γιὰ τὴ θεμελίωση τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ. Ἀξίες ὅπως δημοκρατία, ελευθερία, ισονομία, αξιοκρατία, δικαιώματα τοῦ πολίτη μελετήθηκαν καὶ βιώθηκαν καὶ ἀποτέλεσαν ἀργότερα κατακτήσεις τῆς πολιτισμένης ἀνθρωπότητας. Ἐπομένως, εἶναι δικαιολογημένη ἡ διαπίστωση – προφητεία τοῦ Περικλῆ ὅτι ἡ Αθῆνα θὰ προκαλεῖ θαυμασμὸ σὲ σύγχρονους καὶ μεταγενέστερους.

Ο Ἀπόλυτος Ὕμνος Τῆς Αθῆνας

- ① Ἡ δύναμη τῆς πόλεως εἶναι ἡ μεγαλύτερη ἀπόδειξη γιὰ τὸ ἐγκώμιο.
- ② Ἡ Αθῆνα ἀποδεικνύεται ἀνώτερη ἀπὸ τὴ φήμη της.
- ③ Ἡ Αθῆνα σημάδεψε τὴν ἱστορία γιὰτί:
 - ❖ ἔχει ἐγκαθιδρύσει σὲ ὅλα τὰ σημεῖα τῆς γῆς μνημεῖα τῆς δράσης της, καὶ
 - ❖ θὰ γίνῃ ἀντικείμενο θαυμασμοῦ στὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον.
- ④ Ὁ ὕμνος τῆς πόλεως ἀποτελεῖ τὸ καλύτερο ἐγκώμιο γιὰ τοὺς νεκρούς.

τὴν πᾶσαν πόλιν παιδεύειν τῆς Ἑλλάδος εἶναι

Αναφέρεται στην Αθήνα κυρίως ως μορφωτικό κέντρο και όχι ως πρότυπο εκπαιδευτικού συστήματος.

- ♦ Ιππίας ο Ηλείος: Ἀθήνα σοφίας πρυτανεῖον [Πλάτωνος Πρωταγόρας]
- ♦ Ισοκράτης: πάντων τῶν δυνάμεων λέγειν ἢ παιδεύειν διδάσκαλον [Περί Αντιδόσεως]
- ♦ Διόδωρος ο Σικελιώτης: κοινὸν παιδευτήριον πᾶσιν ἀνθρώποις
- ♦ Αθηναίος: ἐστία καὶ πρυτανεῖον τῆς Ἑλλάδος
- ♦ Πλάτων: Ἀθήνα φιλόλογον καὶ πολύλογον
- ♦ Πίνδαρος: θεϊκὴ πόλις

[βλέπε: Παράλληλα χωρία 5α και 5β, σελ. 78].

μετὰ χαρίτων παρέχεσθαι

Δημοκρατικοί θεσμοί ➡ τελειοποίηση προσωπικοτήτων [πολυμέρεια, αυτάρκεια, άνεση και εκφραστική ευστροφία].

παρέχεσθαι ἂν τὸ σῶμα

Σωματική επιδεξιότητα που αναπτύσσεται στις χειρωνακτικές εργασίες.

Ο Περικλής συμπληρώνει τις προηγούμενες του θέσεις για τις πνευματικές δραστηριότητες των Αθηναίων

ο Αθηναίος πολίτης συνδυάζει τις σωματικές με τις πνευματικές δραστηριότητες

νοῦς ὑγιὲς ἐν σώματι ὑγιεῖ

αρμονία - μέτρο.

[βλέπε, σελ. 78 -79, Παράλληλα χωρία, 5γ].

αὐταρκες ἐπὶ πλεῖστα εἶδν

Ο κάθε Αθηναίος πολίτης παρουσιάζεται αυτάρκης, άρτιος και ολοκληρωμένος, ικανός για ποικίλες δραστηριότητες, όπως ακριβώς είχε παρουσιάσει και την πόλη στο κεφάλαιο 36, σε¹ αντίθεση με το μονολιθικό Σπαρτιάτη πολίτη του οποίου η ζωή περιοριζόταν στις πολεμικές επιχειρήσεις.

Η χρήση του δοκεῖ και του ἂν δηλώνει ότι ο Περικλής είναι κάπως συγκρατημένος σ' αυτή του τη δήλωση.

¹ Ο Σόλων υπήρξε νομοθέτης, ποιητής και έμπορος. Ο ίδιος ο Περικλής υπήρξε ταυτόχρονα φιλόσοφος, πολιτικός και στρατηγός, ο Θουκυδίδης υπήρξε ιστορικός και στρατηγός, ενώ ο Ξενοφών στρατηγός, ιστορικός, φιλόσοφος, κτηματίας και κυνηγός.

ἡ δύναμις τῆς πόλεως

- 👉 1000 συμμαχικές [υποτελείς] πόλεις
- 👉 1000 τάλαντα ετήσιο εισόδημα
- 👉 13000 μάχιμοι οπλίτες
- 👉 1200 ιππείς / ιπποτοξότες
- 👉 1000 τοξότες
- 👉 300 ετοιμοπόλεμες τριήρεις

☞ Αθήνα: η πρώτη οικονομική και στρατιωτική δύναμη της Ελλάδας

ἢν ἀπὸ τῶνδε τῶν τρόπων ἐκτινσάμεθα

Οι τρόποι ζωής των Αθηναίων όπως εκτέθηκαν στα κεφάλαια 37 - 40:

- ❶ το πρότυπο δημοκρατικό πολίτευμα [συνδυασμός της ελευθερίας με την αυτοπειθαρχία, των δικαιωμάτων με τα καθήκοντα, της ισονομίας με την αξιοκρατία, της ατομικής προόδου με το γενικό καλό].
- ❷ ο συνδυασμός πνευματικών και υλικών απολαύσεων.
- ❸ η άνετη πολεμική αγωγή, η οποία χωρίς να στερεί από τον πολίτη τις χαρές της ζωής με επίπονες ασκήσεις, με την καλλιέργεια της συνείδησης της υπεροχής της πόλης και του ρόλου του ατόμου μέσα στο σύνολο συντελεί στην επίδειξη γενναίου φρονήματος.
- ❹ ο αρμονικός συνδυασμός της θεωρίας με την πράξη, της αγάπης του ωραίου με την απλότητα και τη λιτότητα, της πνευματικής αναζήτησης με την ανδρεία, του πλούτου με τη δραστηριότητα, της φτώχειας με την αισιόδοξη εργατικότητα, της ιδιωτικής με τη δημόσια δράση, της σκέψης με την τόλμη και της φιλίας με την ανιδιοτέλεια.

μόνη γὰρ τῶν νῦν ἀκοῆς κρείσσων ἐς πείραν ἔρχεται

Υμνητικό στοιχείο, αλλά ταυτόχρονα υπερβολικό. Εχθροί και υπήκοοι αναγνωρίζουν την υπεροχή της. Η υπερβολή μετριάζεται από τη χρήση του ἄν, όμως όταν υμνείται η πόλη της Αθήνας και ο Αθηναίος πολίτης, η υπερβολή ξεπερνάει κάθε λογική ερμηνεία και ο ρήτορας καταφεύγει στη χρήση συγκινησιακών εκφραστικών μέσων και τρόπων. Εξάλλου το κείμενο είναι ρητορικό, και όχι ιστορικό, και ο ρήτορας απευθύνεται περισσότερο στο συναίσθημα παρά στη λογική. Επιδίωξη του Περικλή δεν είναι να μορφώσει ιστορικά τα πλήθη, αλλά να τα «μαγέψει». Εξάλλου ο Θουκυδίδης δίνει την αληθινή εικόνα της Αθήνας στα υπόλοιπα βιβλία της Ιστορίας του.

τῷ πολεμίῳ ἐπελθόντι

Επιδρομές των Πελοποννησίων στην Αττική. Το γεγονός ότι οι αντίπαλοι παραδέχονται αδιαμαρτύρητα την ήττα τους είναι μια άλλη απόδειξη της δύναμης της πόλης.

μετὰ μεγάλων δὲ σημείων καὶ οὐ δὴ τοι ἄμαρτυρόν γε τὴν δύναμιν παρασχόμενοι

Αναφέρεται σε πολεμικές συγκρούσεις και νίκες ή σε μνημεία πολεμικών επιτυχιών ή στα μνημεία της Ακρόπολης. Είναι τόσο μεγάλες οι αποδείξεις, κατά τον Περικλή, που δε χρειάζεται να μιλήσει λεπτομερώς γι' αυτές.

τοῖς τε νῦν καὶ τοῖς ἔπειτα θαυμασθисόμεθα

Η δύναμη της Αθήνας προκαλεί το θαυμασμό των συγχρόνων αλλά εδώ ο Περικλής προφητεύει και τη μελλοντική δόξα και θαυμασμό των μεταγενέστερων² για το μεγαλείο, τον πολιτισμό και την πνευματική και καλλιτεχνική προσφορά της πόλης του. Η φράση τοῖς ἔπειτα προαναγγέλλει το παραμυθητικό μέρος του λόγου.

2

ἔπεισι

Τα ποιήματα του Ομήρου αλλά και γενικά οι λόγοι των λογογράφων. Ο Θουκυδίδης στο συγκεκριμένο χωρίο φαίνεται να «αφορίζει» τον Όμηρο [όχι βέβαια ως ποιητή αλλά ως «ιστορικό»] και τους λογογράφους, αφού είναι γνωστό ότι τόσο οι ποιητές όσο και οι λογογράφοι, αναμείγνυν τα ιστορικά δεδομένα και γεγονότα με μυθολογικά και φανταστικά στοιχεία. Με αυτό τον τρόπο δηλώνει έμμεσα την αντικειμενικότητα του δικού του λόγου.

μνημεῖα κακῶν τε καὶ ἀγαθῶν αἶδια

Μνημεῖα [= ενθυμήματα, όχι κτίσματα] επιτυχιών αλλά και αποτυχιών [αποτυχία αθηναϊκού στόλου στην Αίγυπτο το 454 π.Χ., επιτυχία του Κίμωνα στον Ευρυμέδοντα ποταμό 468 π.Χ.].

παρασχόμενοι - προσδεόμενοι - καταναγκάσαντες - ξυγκατοικίσαντες

Όλοι οι ρηματικοί τύποι που αναφέρονται στους Αθηναίους είναι σύνθετοι και πολυσύλλαβοι ώστε να ασκείται μια υπερβολή και υποβολή στους ακροατές, αφού ταυτόχρονα εκτείνεται και η φωνή του ρήτορα, αλλά υποδηλώνουν και την περηφάνια του Περικλή για τους συμπολίτες του.

πάντα τινὰ ἐθέλειν ὑπὲρ αὐτῆς κάμνειν

Έμμεση προτροπή για μίμηση της θυσίας των προκείμενων νεκρών από τους επιζώντες.

περὶ τοιαύτης οὖν πόλεως...

- ❶ ανακεφαλαίωση του εγκωμίου.
- ❷ μετάβαση στον έπαινο των νεκρών.
- ❸ προαναγγελία για το παραμυθητικό μέρος του λόγου.

ΓΕΝΙΚΑ ΓΙΑ ΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ 41

Το κεφάλαιο 41 θίγει επιγραμματικά δύο θέματα, που αποτέλεσαν τον πυρήνα της μέχρι τώρα ανάπτυξης: από τη μια την πόλη συνολικά και από την άλλη τον κάθε πολίτη ξεχωριστά. Υπό κανονικές συνθήκες, σύμφωνα με την κανονική δομή των επιταφίων λόγων, ο ρήτορας θα έπρεπε εδώ να παρουσιάσει τις «μαρτυρίες» για

² Η υπερβολική αυτοπεποίθηση και περηφάνια του Περικλή με αυτή τη φράση προβλημάτισε πολλούς μελετητές για το κατά πόσο θα ήταν δυνατό να διατυπωθεί μετά το 404 π.Χ., αφού θα ήταν δύσκολο να μιλά για αθάνατη δόξα μετά την καταστροφή στους Αιγός Ποταμούς, την κατεδάφιση των Μακρών Τειχών από το Λύσανδρο και, γενικά, τη συντριβή της Αθηναϊκής Ηγεμονίας.

όσα έχει προαναφέρει από την ιστορία της πόλης του. Όμως έχει ήδη γίνει πολύς λόγος για τους «τρόπους» και επομένως δεν είναι εφικτή η περαιτέρω ανάπτυξη. Με επιδέξιο όμως τρόπο ο ρήτορας, αφού δεν μπορεί και να αποφύγει εντελώς τις μαρτυρίες, καταφεύγει στην τεχνική της λήψεως του αιτουμένου: «είναι τόσο σπουδαία τα κατορθώματα της πόλης μας, και τόσο γνωστές οι αποδείξεις ώστε δε χρειάζεται να αναφερθούν». Ο ρήτορας επιδιώκει να φορτίσει συγκινησιακά τους ακροατές και όχι να τους μορφώσει ιστορικά.

Στο τέλος του κεφαλαίου με τη φράση περί τοιαύτης οὖν πόλεως, ο ρήτορας εισάγει το επόμενο θέμα στο οποίο θα κάνει αναφορά: ο έπαινος των νεκρών. Η αναφορά στους λειπομένους προαναγγέλλει και το παραμυθητικό - παραινετικό μέρος του λόγου, το οποίο θα ακολουθήσει.

Στο κεφάλαιο αυτό ο τρόπος έκφρασης είναι πολύ πιο πλούσια διαμορφωμένος καθώς ο λόγος απομακρύνεται από την ψυχρή αντικειμενική εκτίμηση των γεγονότων, για να καταλήξει σε εγκώμιο και ύμνο της Αθήνας. Η λογική παράθεση ιστορικών στοιχείων έχει εξαντληθεί και τη συνέχεια παίρνουν τα μουσικά στοιχεία του λόγου και τα εκφραστικά σχήματα του θουκυδίδειου ύφους. Ο Περικλής δεν πείθει πια τους ακροατές με τη λογική αλλά με τη μαγεία και το πάθος της ρητορικής του δεινότητας.

ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ - ΕΚΦΡΑΣΤΙΚΑ ΜΕΣΑ

Αντιθέσεις

πάνσαν πόλιν ≠ καθ' ἑκάστον

τὸν αὐτὸν ≠ πλεῖστα εἶδη

λόγων ≠ κόμπος

ἔργω ≠ ἀλήθεια

ἔπεσι ≠ ἔργων

τέρψει ≠ βλάβει

Αναφορά - επαναφορά

μόνη – μόνη

οὔτε – οὔτε

πάνσαν – πανταχοῦ

Σχήμα λιτότητας

οὐκ ἀμάρτυρον

οὐχ ὑπ' ἀξίων

Παρήχηση - ομοιοτέλετο

ἔρχεται – ἄρχεται

παρασχόμενοι – προσδεόμενοι

καταναγκάσαντες – ξυγκατοικίσαντες

τέρψει – βλάβει

ἀγανᾶκτησιν – κατάμεμψιν

Σχήμα παραλληλίας

μετά μεγάλων σημείων - οὐκ ἀμάρτυρον

Η χρήση των παραπάνω εκφραστικών και μορφολογικών στοιχείων δε θα έπρεπε να θεωρηθεί σκόπιμη και σχολαστική επιδίωξη εκ μέρους του συγγραφέα. Η μορφή και τα σχήματα του λόγου, η μουσικότητα των λέξεων και οι εναλλαγές αντιθέσεων πηγάζουν αυθόρμητα από το μεγάλο συγγραφέα, ο οποίος γράφει ένα «τέλειο» λόγο για μια «τέλεια» πόλη, την Αθήνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 42

Πώς δικαιολογεί ο Περικλής τη μεγάλη έκταση του επαίνου της πόλης;

Ο Περικλής εξηγεί ότι ο λόγος για τον οποίο μακρηγόρησε επαινώντας την πόλη του είναι επειδή ήθελε να καταστήσει σαφές ότι οι Αθηναίοι δεν αγωνίζονται για τα ίδια αγαθά που αγωνίζονται και όλοι οι υπόλοιποι Έλληνες, αλλά για πράγματα πολύ ανώτερα και με πολύ μεγαλύτερη αξία. Στο δικό του σκεπτικό οι πολίτες που αγωνίζονται για μια τέτοια αξία πόλη αποκτούν μεγάλη αξία και σίγουρα η θυσία τους παίρνει ηρωικές διαστάσεις.

Να προσδιορίσετε τις πιθανές επιλογές των νεκρών, να τις συγκρίνετε με τις επιλογές που έκαναν και να αξιολογήσετε την τελική πράξη τους.

Οι πολεμιστές θα μπορούσαν να προτιμήσουν τον πλούτο και τις απολαύσεις του, θα μπορούσαν να υποχωρήσουν και να σωθούν και να ζήσουν μια ήρεμη ζωή μακριά από τον πόλεμο. Αντί αυτού, την κρίσιμη εκείνη στιγμή της απόφασης, κυριάρχησε στην ψυχή τους η αυτοπεποίθηση και η ελπίδα. Διαπνεόμενοι από γενναίο φρόνημα ήταν λογικό να ελπίσουν στη νίκη στην επιτυχία που θα τους επέτρεπε αργότερα να γευθούν άφοβα τις χαρές και τα αγαθά της ζωής. Δε φέρθηκαν εγωιστικά και υστερόβουλα. Θεώρησαν τον κίνδυνο και θάνατο για την πατρίδα προτιμότερο και πιο τιμητικό από οτιδήποτε άλλο και τα υλικά αγαθά υποδεέστερα, γι' αυτό και τελικά θυσιάστηκαν.

Λι' ὃ δὴ καὶ ἐμύκνα τά περὶ τῆς πόλεως

Ο ρήτορας νιώθει ότι με το εκτενές εγκώμιο της πόλης παρεξέκλινε από την καθιερωμένη δομή των επιταφίων και, για να μην προκαλέσει τη δυσφορία των ακροατών, δικαιολογείται.

μὴ περὶ ἴσου

Οι Αθηναίοι αγωνίζονται για μια πόλη που δεν υπάρχει όμοιά της. Ο αγώνας τους, επομένως, παίρνει άλλες διαστάσεις. Σκοπός του Περικλή, είναι να συνειδητοποιήσουν οι ακροατές πόσα διακυβεύονται σ' αυτό τον πόλεμο.

καὶ οἷς τῶνδε μὴδὲν ὑπάρχει ὁμοίως

Οἷς: όσοι δεν είναι Αθηναίοι. *Τῶνδε:* οι τρόποι ζωής των Αθηναίων.

Αντιδιαστολή και υπεροχή των Αθηναίων με όλους όσοι δεν είναι Αθηναίοι

ἀρεταὶ – ἀρετὴ – ἀνδραγαθίαν

Παλικάρια, γενναιότητα, ανδρεία, η γενικότερη αξία που έχει ένας άνθρωπος.

ἰσόρροπος ὁ λόγος τῶν ἔργων

Ο λόγος βρίσκεται σε πλήρη αντιστοιχία με τα έργα. Έχει το ίδιο βάρος. Ο λόγος έχει αξία επειδή έχει τα έργα για να το αποδείξει. Οι έπαινοι δεν είναι υπερβολές, αλλά αντιστοιχούν στην πραγματικότητα.

πρώτη τε μινύουσα καὶ τελευταία βεβαιοῦσα

Πρώτη μινύουσα: αφορά τους νέους πολεμιστές που ο πρόωρος θάνατός τους υπήρξε και η πρώτη απόδειξη της ανδρείας τους.

Τελευταία βεβαιοῦσα: αφορά τους ώριμους πολεμιστές των οποίων ο θάνατος επιβεβαίωσε και επισφράγισε την ανδρεία, που πολλές φορές στο παρελθόν είχαν δείξει.

τοῖς τᾶλλα χείροσι

Υπονοούνται οι άλλες εκδηλώσεις της ιδιωτικής και δημόσιας ζωής των πολιτών. Οι άνθρωποι δεν είναι τέλειοι, έχουν σαφώς ελαττώματα. Η ανδρεία τους όμως πρέπει να προηγείται και τα ελαττώματά τους να έρχονται σε δεύτερη μοίρα.

ἀναβολὴν τοῦ δεινοῦ ἐποιήσατο

Οι Αθηναίοι πολίτες πηγαίνουν αυθόρμητα στον πόλεμο χωρίς εξαναγκασμό. Οι πλούσιοι εγκαταλείπουν την απόλαυση του πλούτου και οι φτωχοί την ελπίδα ότι μπορούν να την αποκτήσουν. Οι ιδιωτικές συνήθειες και σκοποί σταματούν μπροστά στο καθήκον της ανταπόκρισης στο καθήκον για την πατρίδα.

Ποθεινότεραν αὐτῶν

Αυτών: τα αγαθά που αναφέρθηκαν προηγουμένως, δηλαδή ο πλούτος ή έστω η ελπίδα για πλούτο. Λέγοντας ο Θουκυδίδης ότι οι Αθηναίοι βάζουν πάνω απ' όλα το καθήκον προς την πατρίδα, υποδηλώνει ότι η πολιτική του Περικλή στον πόλεμο στηρίζεται απ' όλους τους Αθηναίους.

καὶ κινδύνων τόνδε κάλλιστον νομίσαντες

Σχήμα οξύμωρο: τὸ δεινὸν τοῦ πολέμου ⇔ ὁ κάλλιστος κίνδυνος.

Ο κίνδυνος για την πατρίδα είναι ο πιο όμορφος, ο πιο ποθητός και ο πιο τιμητικός. Ο συγκεκριμένος πόλεμος, παρόλο που αυτή τη στιγμή η Αθήνα πολιορκείται, είναι πόλεμος επίδειξης δύναμης και αλαζονείας. Ο Περικλής, επομένως, θέλει τον πολίτη να αγωνίζεται, όχι απλά για την ελευθερία της Αθήνας, αλλά για την γενική παραδοχή του μεγαλείου της πόλης. Ο πολίτης στηρίζει το μεγαλείο της πόλης, άρα και ο θάνατος είναι κάλλιστος.

τούς μὲν τιμωρεῖσθαι, τῶν δὲ ἐφίεσθαι

Τοὺς μὲν: εχθροί

Τῶν δὲ: τα αγαθά που προαναφέρθηκαν.

Ελπίδι ... ἐπιτρέψαντες

Οι πολεμιστές δεν θεωρούν σίγουρη τη νίκη, αλλά ελπίζουν σ' αυτή. Κανείς δεν μπορεί να είναι σίγουρος για την έκβαση της μάχης [υπάρχουν πάντα αστάθμητοι παράγοντες, όπως προδοσία, τύχη κ.λπ.], αλλά σίγουρα οι πιθανότητες είναι περισσότερες αν οι πολεμιστές εντείνουν στο έπακρο το αγωνιστικό τους φρόνημα.

Έργω δὲ περὶ τοῦ ἥδη ὀρωμένου

Έργω: η δράση της στιγμής, το χρέος κατά την κρίσιμη στιγμή της μάχης, σε αντίθεση με το ελπίδι.

Όρωμένον: σε αντίθεση με το αφανές του κατορθώσιν.

Για το παρόν δεν πρέπει να περιμένουν τίποτα από την ελπίδα, αλλά να έχουν πεποίθηση στις δυνάμεις τους. Ο Θουκυδίδης αποδίδει εδώ την αλήθεια του πολέμου: ο θάνατος πορεύεται με το θάνατο, αλλά και την απόλυτη ελευθερία του ανθρώπου, ο οποίος μπροστά σ' αυτό που έρχεται αποφασίζει ελεύθερα και υπεύθυνα, χωρίς άλλους καταναγκασμούς, πέρα από την αίσθηση του χρέους που δεν του επιβάλλουν οι νόμοι [βλ. Σπάρτη], αλλά η ελεύθερη βούληση.

δι' ἐλαχίστου καιροῦ τύχης

Το πόσο γρήγορα περνάει κανείς από τη ζωή στο θάνατο. Στιγμή, βέβαια, που δεν ελέγχεται, αλλά καθορίζεται από το απροσδόκητο της τύχης.

ΓΕΝΙΚΑ ΓΙΑ ΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ 42

Ο ρήτορας:

- 👉 δικαιολογεί την εκτενή αναφορά στο εγκώμιο της πόλης.
- 👉 πρωτοτυπεί και ξαφνιάζει υποστηρίζοντας ότι το μεγαλύτερο μέρος του επαίνου έχει ήδη ειπωθεί.
- 👉 αναφέρεται στις αρετές των νεκρών απευθυνόμενος περισσότερο στο συναίσθημα των ακροατών [παθοποιία]. Αποβλέπει στη διέγερση του πάθους των ακροατών.
- 👉 εκθειάζει περισσότερο όχι τις αρετές των νεκρών, αλλά τα ιδανικά για τα οποία αγωνίστηκαν και την επίδραση που άσκησαν αυτά στο φρόνημά τους ώστε να το κάνουν ηρωικό. Τα ιδανικά αυτά είναι η αθηναϊκή πολιτεία και η ελεύθερη και δημοκρατική ζωή που εξασφαλίζει στους πολίτες της.
- 👉 υποστηρίζει ότι μερίδιο στον έπαινο έχουν όλοι, όσοι και στο παρελθόν αγωνίστηκαν, έπεσαν και συνετέλεσαν στο μεγαλείο της πόλης.
- 👉 αναφέρει τι θυσιάσαν οι νεκροί με τον ηρωικό τους θάνατο: οι πλούσιοι θυσιάσαν τον πλούτο τους και οι φτωχοί την ελπίδα για μια πιο άνετη ζωή. Κανείς δεν προτίμησε την απόλαυση των αγαθών που είχε ή που ήλπιζε ν' αποκτήσει, αλλά όλοι προτίμησαν να δώσουν τη ζωή τους για χάρη της πόλης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 43

Ποια είναι η επιθυμητή συμπεριφορά των πολιτών κατά τον Περικλή;

Ο Περικλής απευθυνόμενος στους επιζώντες πολίτες, αλλά και στους συγγενείς των νεκρών, τους παρακινεί να δείξουν εξίσου γενναίο φρόνημα με αυτούς, δύναμη και αποφασιστικότητα και ταυτόχρονα να εύχονται στους θεούς να έχουν καλύτερη τύχη. Η καλύτερη τύχη είναι ανεξάρτητη από τη βούλησή τους, αλλά το τολμηρό φρόνημα εξαρτάται από τη θέληση και τη γενναιότητά τους. Οφείλουν να αγαπούν σαν εραστές και να θαυμάζουν την πόλη τους και να μιμηθούν με ζήλο όλους όσους έδωσαν τη ζωή τους γι' αυτήν.

Να ερμηνεύσετε τη φράση

«Το εύδαιμον το ελεύθερον το δ' ελεύθερον το εύψυχον».

Ο Περικλής χρησιμοποιεί τρεις έννοιες που αν και είναι ξεχωριστές, εντούτοις τις φέρνει τόσο κοντά σαν να είναι ταυτόσημες. Στη σκέψη του η ευτυχία προϋποθέτει την ελευθερία. Πιστεύει ότι κανείς άνθρωπος δεν μπορεί να είναι ευτυχισμένος αν δεν είναι ελεύθερος. Για να είναι όμως κανείς ελεύθερος βασική προϋπόθεση είναι η ευψυχία. Ελεύθερος είναι μόνο όποιος είναι διατεθειμένος να αγωνιστεί με αυταπάρνηση και γενναιότητα. Για τον Περικλή ελευθερία δεν είναι μια αφηρημένη έννοια, αλλά ταυτισμένη με το δημοκρατικό πολίτευμα και το γενικότερο τρόπο ζωής των Αθηναίων. Στην ευτυχία ο Περικλής δίνει καθαρά ρεαλιστικό περιεχόμενο [ευημερία, καλοπέραση, οικονομική επάρκεια, ανέσεις κ.λπ], και θεωρεί ότι πηγάζει από το φιλελεύθερο και δημοκρατικό τρόπο ζωής στη Αθήνα.

Επομένως, ευτυχισμένος είναι όποιος είναι ελεύθερος και ελεύθερος είναι εκείνος που έχει την ευψυχία να πολεμήσει για την πατρίδα του με θυσία και αυταπάρνηση. Ο συλλογισμός όμως αυτός μπορεί να λειτουργήσει και αντίστροφα. Όποιος είναι γενναίοψυχος και πολεμά για την πατρίδα του θεωρείται ελεύθερος και μόνο ένας ελεύθερος άνθρωπος μπορεί να θεωρείται ευτυχισμένος.

Να ερμηνεύσετε τη φράση «ανδρών επιφανών πάσα γη τάφος».

Η φράση αυτή δε σημαίνει σαφώς ότι οι νεκροί θα μπορούσαν να ταφούν σε οποιαδήποτε χώρα, αλλά ότι η θύμησή τους βρίσκεται στις ψυχές όλων των ανθρώπων, όχι μόνο της πατρίδας τους, αλλά και των άλλων χωρών. Είναι αντικείμενο τιμής και καθολικού θαυμασμού, γιατί η ανδρεία δεν έχει σύνορα· τα κατορθώματα των ηρώων ξεπερνούν τα όρια της πόλης και οι πάντες τους μνημονεύουν. Με το γνωμικό αυτό ο Περικλής στην ουσία αιτιολογεί την προηγούμενη κρίση ότι η θυσία αυτών των ηρώων είναι αιώνια. Η δόξα των ανθρώπων που απαρνούνται τις ηδονές της ζωής για να θυσιάσουν για την πατρίδα τους επεκτείνεται πέρα από το τοπικό, κατακτά κάθε χώρο και αγκαλιάζει κάθε πατρίδα. Οι ήρωες αυτοί και οι πράξεις τους αποκτούν όχι μόνο πανελλήνια αλλά και οικουμενική διάσταση. Οι νεκροί γίνονται οικουμενικά σύμβολα ήθους, αγάπης για την πατρίδα και αυτοθυσίας. Τέτοιοι άνθρωποι ανήκουν σε όλους τους λαούς, σε όποιον τόπο κι αν κατοικούν και γίνονται σύμβολα εσαεί.

Άσφαλεστέραν μὲν εὐχεσθαι ... μηδὲν ἀξιοῦν

Η άσφαλεστέρα διάνοια δεν εξαρτάται από την ανθρώπινη φύση, αλλά είναι κάτι που οι άνθρωποι εύχονται να τους δώσουν οι θεοί. Αντίθετα, το μηδέν αξιοῦν δηλώνει ότι η άτολμοτέρα διάνοια είναι κάτι που εξαρτάται από τον ίδιο τον άνθρωπο.

Ὅσα ἐν τῷ τοὺς πολεμίους ἀμύνεσθαι ἀγαθὰ ἔνεστι

Ο ρήτορας δεν αναφέρει αυτά τα αγαθά, γιατί θεωρεί ότι οι ακροατές τα γνωρίζουν. Τα αγαθά αυτά είναι: ελευθερία, δημοκρατικοί θεσμοί, ευδαιμονία, οικονομική ευημερία, αξιοπρέπεια και γενικά όλα όσα απολαμβάνουν οι πολίτες μιας ευνομούμενης πόλης. Όλα αυτά είναι σπουδαίο κίνητρο για να δείξουν οι πολεμιστές γενναίο φρόνημα.

Ἔργω θεωμένους

Οι Αθηναίοι συνέπασχαν με την πόλη τους· την πονούσαν, τη θαύμαζαν και την καμάρωναν σαν να υπήρχε μια φυσική έλξη μεταξύ τους.

Καὶ ὅταν ἡμῖν μεγάλη δόξα εἶναι

Οι πολίτες καλούνται να διαπιστώσουν οι ίδιοι τη δύναμη της πόλης, ώστε να νιώθουν θαυμασμό και υπερηφάνεια και να θελήσουν και οι ίδιοι να συμβάλουν τη διατήρηση αυτής της δύναμης. Πάνω από την ελευθερία, την οικονομική ευημερία, το δημοκρατικό πολίτευμα και τις υλικές και πνευματικές απολαύσεις, ο ρήτορας θέτει τη δύναμη της πόλης. Αυτός είναι εξάλλου ο τελικός σκοπός· ή ἐπιτήδευσις, ή πολιτεία και οί τρόποι σ' αυτόν αποβλέπουν. Επομένως οι πολίτες πρέπει να νιώθουν υπερήφανοι για την πόλη και θαυμασμό γι' αυτούς που τη δημιούργησαν. Η δύναμη της πόλης είναι ένα ισχυρό κίνητρο με το οποίο ο ομιλητής προσπαθεί να ενισχύσει το αγωνιστικό φρόνημα των ακροατών. Η απόκτηση της δύναμης είναι απόκτημα των νεκρών. Η διατήρησή όμως και αύξησή της είναι έργο και καθήκον των επιζώντων.

Αὐτὰ ἐκτίσαντο

Αναφέρεται στην αρχήν, δηλαδή την ηγεμονία της Αθήνας όπως είχε διατυπωθεί και στο κεφάλαιο 36: κτησάμενοι ... ὅσην γὰρ ἔχομεν ἀρχήν.

Καὶ ὁπότε καὶ πείρα τοῦ σφαλεῖεν

Ο ρήτορας θεωρεί την ήττα κάτι πολύ πιθανό. Η ήττα αυτή οφειλόταν όμως σε ποικίλα αίτια. Οι νεκροί δεν έδειξαν δειλία, ούτε μικρότερη αγωνιστική διάθεση· παρά τις διάφορες αποτυχίες έκριναν φρόνιμο να διαθέσουν τον εαυτό τους στην πατρίδα τους. Έτσι, μέσα από τη θυσία τους, έφτασαν σε μια τελική νίκη, η οποία αναδεικνύει το μεγαλείο της πόλης. Αυτό, παρά τις όποιες αποτυχίες τους, συνιστά τη μεγαλύτερή τους νίκη.

Οὐκ οὖν καὶ τὴν πόλιν ... προϊέμενοι

Ο ρήτορας τώρα περιορίζεται στους προκείμενους νεκρούς και συνεχίζει το εγκώμιό τους. Ο λόγος για τους νεκρούς γίνεται σε άμεση και άρρηκτη συσχέτιση με το λόγο για τους ζωντανούς. Ο ρήτορας, δηλαδή, έχει περάσει στο παραινετικό μέρος του λόγου του.

Κάλλιστον ἔρανον

Ο Περικλής αναφέρεται στην προσφορά της ίδιας της ζωής των πολεμιστών για την υπεράσπιση της πατρίδας τους. Ο πολίτης εκούσια παραδομένος στην πόλη του. Αν ο έρανος είναι η διαδικασία της προσφοράς, το υλικό της είναι οι ζωές των πολεμιστών. Έτσι οι πολεμιστές ατομικά δεν εμφανίζονται, αλλά το σύνολο της προσφοράς τους είναι μια ευτυχισμένη και ευημερούσα πόλη.

Κοινή γάρ ... ἐλάμβανον

Η θυσία είναι κοινή, συλλογική, αλλά ο έπαινος ανήκει στον καθένα ξεχωριστά. Έδωσαν το σώμα τους, κάτι φθαρτό, και κέρδισαν τον αιώνιο έπαινο της τιμής και της δόξας.

Ὡς ἡ δόξα αὐτῶν ... καταλείπεται

Νοερή μεταφορά σε ένα άλλο τάφο, στη μνήμη των ηρώων που κρατούν στην καρδιά τους οι πολίτες της Αθήνας, οι οποίοι θα μνημονεύουν σε κάθε ευκαιρία τη δόξα των νεκρών και το μεγαλείο της θυσίας τους. Οι νεκροί θα αναφέρονται σε κάθε δημόσια τελετή για τη θυσία τους και θα είναι οδηγοί σε κάθε έργο που θα αναλαμβάνει η πόλη, σε κάθε πολεμική ενέργεια.

Ἄνδρῶν ἐπιφανῶν πᾶσα γῆ τάφος

Η φράση αυτή δε σημαίνει σαφώς ότι οι νεκροί θα μπορούσαν να ταφούν σε οποιαδήποτε χώρα, αλλά ότι η θύμησή τους βρίσκεται στις ψυχές όλων των ανθρώπων, όχι μόνο της πατρίδας τους, αλλά και των άλλων χωρών. Είναι αντικείμενο τιμής και καθολικού θαυμασμού, γιατί η ανδρεία δεν έχει σύνορα· τα κατορθώματα των ηρώων ξεπερνούν τα όρια της πόλης και οι πάντες τους μνημονεύουν.

Τῆς γνώμης μᾶλλον ἢ τοῦ ἔργου

Ο Περικλής δε δίνει τόση σημασία στο αποτέλεσμα του αγώνα όσο στο φρόνημα που επέδειξαν οι πολεμιστές, ίσως για να δικαιολογήσει ορισμένες αποτυχίες τους. Παρά τις αποτυχίες, οι πολεμιστές διατήρησαν ακμαίο το φρόνημά τους. Ο Περικλής συστήνει στους επιζώντες να μην αγωνιούν για το αποτέλεσμα του αγώνα, αλλά να δείχνουν γενναίο φρόνημα, το οποίο μπορεί να τους οδηγήσει στη νίκη. Αυτή είναι και η ιδανική στάση του πολεμιστή στον πόλεμο.

Καὶ τὸ εὐδαιμον τὸ ἐλεύθερον, τὸ δ' ἐλεύθερον, τὸ εὐψυχον κρίναντες

Η ευδαιμονία είναι ελευθερία· η ελευθερία είναι ευψυχία.

Η ευψυχία είναι ελευθερία· η ελευθερία είναι ευδαιμονία.

Η ελευθερία είναι ευψυχία και ευδαιμονία παράλληλα.

Το ἐλεύθερον και το εὐψυχον ανήκουν στην ἐπιτήδευση, ενώ το εὐδαιμον ανήκει στους τρόπους.

Κακοπραγοῦντες

Ο Περικλής αναφέρεται γενικότερα στους ανθρώπους και μάλλον δεν κάνει υπαινιγμό κατά των Σπαρτιατών, αφού στην προκείμενη περίπτωση οι Σπαρτιάτες δεν είναι λογικό να θεωρηθούν κακοπραγοῦντες.

Ἀλγεινότερα ... θάνατος

Η επανάληψη αυτών των νοημάτων είναι μια προσπάθεια του ρήτορα να υποβαθμίσει το φόβο του θανάτου, ο οποίος λειτουργεί ως αντικίνητρο στον αγώνα των πολεμιστών.

